

РОЛЬ А. ШЕПТИЦЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.



Н. М. Прокоп
аспірантка кафедри теорії та історії
держави і права, Харківський національний
університет внутрішніх справ

Актуальність теми цього дослідження обумовлюється відсутністю консолідованості суспільства в період розбудови демократії та цілеспрямованого руху України до історичних витоків своєї державності і до складу Європейського Союзу. Сформована в радянські часи ціннісно-світоглядна установка про Греко-католицьку церкву та її митрополита А. Шептицького як посібників українського буржуазного націоналізму та колаборантів у період гітлерівської окупації УРСР до цього часу не подолана у значної частини українців Сходу і Півдня. Навіть нині російська великоімперська пропаганда змальовує українців Заходу як зятяних ворогів російськомовних громадян. Тому потрібно спростувати сформовані більшовицькою ідеологією стереотипи про вороже ставлення А. Шептицького, Греко-католицької церкви до російськомовних громадян України.

У 2015 році виповнилося 150 років з дня народження видатного українського патріота, громадського, суспільно-політичного і

духовного діяча, який своїми юридичними знаннями, європейською філософською освіченістю впродовж усього свого життя разом із своїми соратниками брав активну участь в українському державотворенні (кінець ХІХ та перша пол. ХХ ст.). Всебічний аналіз проукраїнської державницької діяльності А. Шептицького допоможе зрозуміти складну і суперечливу геополітичну ситуацію й міждержавні відносини Австро-Угорщини та Російської імперії, непрості відносини українських і польських політичних сил в період національно-визвольної боротьби на рубежі двох століть. Вивчення історичної ролі А. Шептицького в підготовці української нації до самостійного, незалежного державницького життя та його багатогранної діяльності, спрямованої на консолідацію всіх українських сил, які боролися за незалежність України, допоможе зруйнувати й негативний образ «бандерівців», який і сьогодні проросійські сили України використовують для того, щоб розколоти українське громадянське суспіль-

ство, створити передумови для подальшої агресії на Сході України.

У сучасній науковій літературі є чимало праць, присвячених митрополиту А. Шептицькому. О. Красівський у книзі «За Українську державу і церкву» дав загальний нарис місця і ролі Греко-католицької церкви та особливо А. Шептицького в підготовці духовних лідерів національно-визвольного руху в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Я. Заборовський у книзі «Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865-1944 рр.)» велику увагу приділив зовнішньополітичній та фінансово-господарській діяльності А. Шептицького. У своїй праці «Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр.» О. Лисенко дав загальну характеристику співпраці А. Шептицького та Греко-католицької церкви у зміцненні української національної свідомості, формування духовних засад для розбудови української самостійної демократичної держави. Проте вказані праці та чимало інших дають переважно теоретико-споглядальну характе-

ристикі діяльності митрополита А. Шептицького.

На підставі аналізу існуючих праць, присвячених дослідженню діяльності А. Шептицького, та інших джерел, особливо промов, послань та листів митрополита, зокрема, тих, з якими він звертався до глав різних держав того часу, маємо можливість виокремити його державотворчу діяльність в історичній боротьбі українського народу за свою незалежність в період утворень ЗУНР і УНР та в добу більшовицького тоталітаризму.

Мета цієї статті – з'ясувати державницьку діяльність А. Шептицького та визначити його роль в історії українського державотворення кінця XIX – першої пол. XX ст.

З огляду на специфічність дослідження діяльності особистості духовного статусу існуючі філософсько-раціоналістичні методи мають свою обмеженість. Тому, окрім вказаних, будуть задіяні й герменевтичні методи. Зауважимо, що А. Шептицький отримав юридичну освіту в одному з найпрестижніших університетів Європи – Краківському, захистив докторську дисертацію, був офіцером Австро-Угорської армії, присягав цісарю, отримав філософську і богословську освіту та був доктором права, філософії і богослов'я. Батько – граф Іван Шептицький, нащадок відомої династії, мати – Софія, донька польського письменника. Отже, А. Шептицький успадкував від матері польський аристократизм, від батька – український патріотизм. Знаменним є визнання А. Шептицьким свого українського походження. У листі до духовенства Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 р. єпископ Андрей заявив, що він «з діда-прадіда русин і полюбив нашу церкву і святий наш обряд цілим серцем» [1, с.12]. За таких умов А. Шептицький розпочав свою духовну діяльність.

Ця доба характеризувалася швидким зростанням українських

національно-визвольних сил в межах Австро-Угорщини завдяки тому, що були проведені державно-правові реформи, які юридично закріпили право українського народу на освіту, публічне вживання української мови, організації місцевого самоврядування, інакше кажучи, «австрійська конституція запевнює всім народам монархії повну рівноправність» [2, с. 87]. Перший період митрополичої діяльності А. Шептицького характеризувався, по-перше, загостренням національно-визвольної боротьби між українцями, росіянами і поляками. Українська державницька ідея, сформульована В. Подолінським у 1848 р., про «створення власної суверенної, соборної держави» мала визначальний вплив на його національну свідомість. По-друге, у 1895 р. керівництво Української радикальної партії заявило, що вони в Австрії прагнуть до утворення «окремої руської політичної території з руських частин Галичини, Буковини з якнайширшою автономією» [3, с. 259]. Окреслена ситуація справила на А. Шептицького суперечливе враження. Він підмітив неадекватність публічної дискусії між різними політичними силами та доклав чимало зусиль для того, щоб лідери національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність розмовляли предметно і без галасу, не ображали один одного, вміли аргументовано доводити свої погляди на форми і методи боротьби за незалежність України.

Будучи палким патріотом українського народу, митрополит А. Шептицький розумів, що без належного виховання молодого покоління українців в дусі патріотизму не можна буде в майбутньому розбудувати українську державу на засадах народовладдя та захистити її від зовнішніх зазіхань. Саме тому він, ставши єпископом у Станіславі, організував цілу низку заходів для молоді, щоб дати розуміння необ-

хідності вчитися, знати свою рідну мову та історію української держави. Звертаючись до молоді, він наголосив: «Для всіх народів у всіх напрямках Церква є справжньою матір'ю... І в ній, як у всякій іншій Церкві, можемо знайти величезну допомогу для розвою нашого народного життя. З кожної проповідності проповідає наша Церква народною українською мовою, виховує наші діти в українському народному дусі, вчить нас любити свою Батьківщину, наказує нам держатися східного обряду» [1, с. 11].

Зі сказаного доходимо висновку, що А. Шептицький вбачав основною метою на той час відродження української національної свідомості, без чого неможливо вибороти державний суверенітет української нації. З погляду функціонування Греко-католицької церкви в українському народному культурному житті можна зробити висновок, що вона була на той час ефективним соціально-духовним інститутом, який формував національну свідомість з орієнтацією на єднанні всіх українців Сходу і Заходу у боротьбі за незалежну українську державність. На відміну від церковного духовного арсеналу Московського патріархату, в межах якого проповідь велася російською мовою і була спрямована на сакралізацію влади російського імператора, в Греко-католицькій церкві проповідь велася українською мовою, а її зміст був спрямований на формування української національної ідентичності у відповідь на загрозу суцільної русифікації українського народу. Відомий дослідник історії Московського патріархату та Православної церкви М. Нікольський дав чітку характеристику їх основних ціннісно-світоглядних функцій у державно-му житті суспільства. Він зосередив свою увагу на критиці міфу про «народність російського православ'я, яке ніби завжди виражало і захищало інтереси трудящих

та служило широким народним масам» і довів, що ця інституція найбільш виразно проявила себе «в союзі з самодержавством і була глибоко ворожою народу силою» [4, с. 11]. Для боротьби проти народного спротиву самодержавству церква «представляла «громадську організацію» – так званий «Союз російського народу» [4, с. 420]. М. Нікольський визнав, що основна функція Російської православної церкви під керівництвом Московського патріархату – «до-тримуватися вірності самодержцю і слухатися начальство» [4, с. 415]. Загальна характеристика Церкви Росії зводиться до висновку, що вона «насаджує віропідданські почуття» [4, с. 413]. Влучну оцінку Російській церкві дав І. Аксаков: «Церковне тіло – труп, в якому складові частини – клір і миряни – поєднані лише насильно і механічно, зшиті на живу нитку, охоплені деморалізацією» [5, с. 261]. Ще більш негативна оцінка інститутів монастирства, церковно-приходських шкіл та медичних закладів під юрисдикцією Російської церкви: «Монастирі у другій половині XIX ст. набувають особливо аморальних форм. Церква тягнеться вслід за століттям до капіталістичного накопичення... і працює на державу» [4, с. 404-405].

На відміну від Російської церкви, монастирі Греко-католицької церкви за часів духовного провідника А. Шептицького були максимально інтегровані в життєдіяльність українського народу. Вони взяли під опіку і матеріальне забезпечення будинки-сиротинці, сільські бібліотеки та школи, на які держава виділяла недостатньо коштів. Із бюджету монастирів фінансувалися вищезазвані інституції та медичні заклади для людей похилого віку, інвалідів, інших немічних. Так, приміром, А. Шептицький віддав усі прибутки із родинного маєтку на народні цілі, щороку своїм коштом утримував 20 бід-

них юнаків і 20 дівчат, даючи їм найрізноманітнішу освіту. Ставши єпископом у Станіславі, передав Греко-католицькій семінарії, яку і заснував, 4 тис. примірників цінних книг із власної бібліотеки [6, с. 76-77]. Пізніше, у 1900 р., він подарував чимало музейних експонатів, картин, ікон, стародруків. А. Шептицький відвідував в'язнів у карних будинках, слухав їх сповіді, втішав, промовляв до них Господнім словом. Щоб забезпечити селян землею, митрополит закупив кілька польських маєтків, їх було розparcelьовано. Заснував Земельний банк, який позичав селянам гроші на придбання землі [7, с. 85-86]. Внесок духовенства в український кооперативний рух є значним. Львівський священник Є. Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства «Народна торгівля», яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Заохочувалася краєзнавча робота, яка відроджувала історичну пам'ять, посилювала національно-патріотичні почуття. Церковне керівництво підтримувало і наукові проекти НТШ, зокрема, його Археографічної комісії, яка розгорнула широку дослідницьку програму щодо публікації «актів до церковної унії» [8, с. 12].

Українська національна самоідентифікація суб'єкта життєдіяльності, що супроводжується формуванням поглядів на боротьбу за державну незалежність і розбудову свого українського національного державно-правового життєвого простору, мала згідно зі світоглядними переконаннями митрополита А. Шептицького оформити українську державницьку суб'єктність. Очолювана ним Українська греко-католицька церква та її священники систематично і щоденно формували й зміцнювали самопізнання, самовизначення і самоідентифікацію своїх віруючих за українським

національним світорозумінням та випрацьовували власну здібність і здатність до боротьби за незалежність у майбутній українській суверенній державі та її захист.

Ігнорування цієї національно-державницької суб'єктності українського народу призвело у 1917-1920 рр. до втрати УНР, центральне керівництво якої не мало дієвої підтримки з боку народу. М. Юрій про це пише: «Влада і народ жили в різних вимірах. Центральна влада втрачала підтримку через свою нерішучість. У країні не було сили, яка могла б зупинити інверсію, до повного торжества локальних ідеалів, до влади, яка задовольнить усі утилітарні потреби» [9, с. 205].

Митрополит А. Шептицький здійснював свою громадську, суспільно-політичну і державницьку діяльність, зосереджуючи увагу на свободах і правах як українського народу, так і інших народів та окремих громадян. Але основна канва, контекст його державно-правової діяльності в статусі митрополита Української греко-католицької церкви і громадянина держави мала значно змістовніший український національно-визвольний сенс у всі історичні періоди. Основним у державницько-творчій діяльності А. Шептицького було прагнення зрозуміти національні культурно-мовні, економічні, суспільно-політичні, духовні потреби та інтереси і в межах своїх можливостей вирішити на державному рівні. Митрополит А. Шептицький був обраний до вищого державного інституту Австрії – Палати Панів у Відні. Авторитет митрополита значно посилювався тим, що він глибоко та всебічно знав конституційно-правові норми передових на той час країн світу, володів теорією держави і права, класичного лібералізму і зміг обґрунтувати необхідність надання українському народові Галичини права загального, вільного і безпосередньо-

го таємного голосування. За його ініціативою, наполяганням, умінням домовлятися з депутатами – представниками інших народів, зокрема, польського, українці, врешті-решт, домоглися виборчого права в межах своїх національних округів. Один із відомих діячів українського національно-визвольного руху К. Левицький високо оцінив діяльність А. Шептицького в організації депутатського корпусу для прийняття закону про виборче право українців. «Посередництво А. Шептицького в справі виборчої реформи вказує на засади, яких біскуп намагався притримуватися, діючи на стику релігії і політики. Провідною ідеєю митрополита була вірність суспільній справедливості» [10, с. 153].

Характеризуючи стосунки А. Шептицького і лідерів польського національно-визвольного руху, слід торкнутися ширшого кола питань і в контексті української громади Галичини в складі Австрії, яка на той час твердо стояла на основі конституційно-правової регламентації відносин між національними меншинами та між громадянським суспільством і державою. Конституційне право Австрійської держави з середини XIX ст. збагатило українську і польську громади розумінням не лише відносин власності, а й переважно правовідносин взагалі та громадянських і політичних прав зокрема. Галицькі українці на той час належали до іншої держави, до іншої церкви, ніж Велика Україна, і жили під іншими, переважно польським і німецьким, культурними впливами. «Їх світогляд генетично формувався і рівнявся на західноєвропейську – австро-німецьку та польську – культуру, звичаї і традиції. Уніатська церква в Галичині формує універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який докорінно відрізняється від православного візантійського менталітету Наддніпрянської України» [9, с. 704-705].

З огляду на сказане стає зрозуміло, що російські, особливо радянські дослідники державницької діяльності А. Шептицького неадекватно усвідомлювали тодішню суспільно-політичну й державно-правову дійсність Австрії, а також характер українського і польського національно-визвольних рухів. Відсутність на той час, як і пізніше, апології державно-правової реальності робить пізнання обмеженим. Адже Австрія, будучи освіченою монархією на етапі втілення ідей Європейського Просвітництва, прагнула, перш за все, спрямувати державну політику на раціоналізацію та інтелектуалізацію суспільної й індивідуальної свідомості, власне життя народів. При цьому вже в середині XIX ст. українська мова в Галичині збагатилася новими суспільно-політичними і державноправовими термінами.

А. Шептицький у своїй праці «Як будувати рідну хату?» прагнув публічно заявити про історичне право українського народу на створення своєї національної держави. При цьому наголошує, що Церква з самого початку свого існування разом з громадськими організаціями, суспільством в цілому, розвиваючи освіту, культуру, духовність, творить моральні і соціальні засади для демократії. Розуміючи об'єктивний хід розвитку цивілізованого світу та національно-визвольних змагань, митрополит А. Шептицький шукав слово, котре б відобразило суть ситуації та наставляло український народ на шлях творчого процесу відбудови національної культури, мови, духовності, щоб стати здатними розбудувати свою «Хату-Батьківщину», тобто українську національну державу. При цьому він наголошував, що «передовсім треба здати собі справу з незвичайних труднощів, зовнішніх і внутрішніх, які стоять народу на перешкоді до того, та намітити дорогу, яка нас до того веде» [11,

с. 2]. Завдання українського народу А. Шептицький вбачає в тому, щоб «створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відцентрові тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та такою, що забезпечує щастя всім громадянам, організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом» [11, с. 4].

Зазначимо, що Українська греко-католицька церква в межах Австро-Угорщини забезпечила українському народу внутрішню духовну впорядкованість, яка склалася внаслідок безперервного одержання ним настанов і молитов священнослужителів, гармонійну взаємодію всіх соціальних структур, які в процесі державотворення після проголошення ЗУНР виявили свою єдність та змогли відновити самоврядування на всій території без будь-яких соціальних конфліктів і протестних рухів.

З вищесказаного можна зробити висновок, що роль А. Шептицького в українському державотворенні сьогодні ще недостатньо оцінена. Він прагнув зберегти духовну і моральну єдність українського народу, зорієнтувати його на розбудову саме народної державної влади на засадах європейської цивілізації, в якій права людини і громадянина були пріоритетними стосовно держави й нації. Він чітко висловив думку, що народна держава буде водночас плекати про громадянське суспільство під проводом, а не зверхністю української нації. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик І. Митрополит Андрей Шептицький – видатний церковний діяч України / І. Білик // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 10-20.
2. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині / І. Сохоцький // Історичні постаті Галичини XIX-XX ст. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1961. – С. 79-246.
3. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914: на підставі споминів і документів / К. Левицький. – Л., 1927. – 736 с.
4. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1988. – 448 с.
5. Церковь в истории России: IX в. – 1917 г. Критические очерки / Отв. ред. Н. А. Смирнов. – М. : Наука, 1967. – 335 с.
6. Скрипничук В. Громадсько-політична й культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького / В. Скрипничук // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 76-78.
7. Грабовецький В. Андрей Шептицький і Прикарпаття / Володимир Грабовецький // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 79-86.
8. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. : автореф. ... докт. істор. наук. – Чернівці, 2004. – 35 с.
9. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. – К. : Кондор, 2003. – 738 с.
10. Himka J. Metropolita Szeptycki wobec zagadnien reform wyborczej 1905-1914 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materialy / Pod red. A. Ziebu. – Krakow : Nakladem Polskiej Akademii Umiejetnosci, 1994. – S. 143-153.
11. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? // Львівські Архієпальні Відомості. – Львів, 1942. – С. 1-19.

РОЛЬ А. ШЕПТИЦЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Н. М. Прокоп

У статті досліджено особливості державницької діяльності митрополита А. Шептицького. Показано його значний внесок в інтеграцію різних частин українського народу в складі двох різних державно-правових устроїв у спільній боротьбі за державну незалежність. Багатогранна діяльність Шептицького у розвитку української національної свідомості і культури видозмінила державницьку свідомість від української самоідентифікації до конституювання на її основі української національно-державницької суб'єктності.

Ключові слова: А. Шептицький, Греко-католицька церква, українська держава, державницька діяльність, державницька суб'єктність, народна влада.

Стаття надійшла до редакції: 4.11.2015.